

Nyt fra Sprognævnet

2004/4 december

Indhold

Artikler

- [Dansk sprogpolitik - et år senere](#)
- [Sådan skrev de](#)

Spørgsmål og svar

- [Tunnel og tunnél](#)
- [Marokkopude eller rokokopude](#)
- [Fantasillioner og mulliarder](#)
- [Flegne og flejne](#)
- [Janteloven - en gang til](#)

Meddelelser

- [Fornyelse af abonnement for 2005](#)
-

Dansk sprogpolitik - et år senere

Af Niels Davidsen-Nielsen

Den 23. januar 2004 fik Danmark for første gang en samlet sprogpolitik. Den er nedfældet i regeringens sprogpoltiske redegørelse (Kulturministeriet 2004), og i den kan man læse "at dansk også i fremtiden skal være et komplet og samfunds bærende sprog, som kan bruges til at udtrykke tanker og idéer om alle sider af tilværelsen" (s. 3). Et nøgleord er *parallelsproglighed*: "Der er behov for en strategi, hvor dansk styrkes, uden at engelsk eller andre relevante fremmedsprog nedprioriteres" (s. 7). Ved redegørelsesdebatten var der bred tilslutning til disse mål. Den eneste meningsforskel opstod da oppositionen ønskede sprogpoltisk lovgivning. Det afviste regeringspartiernes sprogpoltiske ordførere med henvisning til at en sådan lovgivning er vanskelig at administrere, og i tillid til at den valgte model ville virke.

Baggrunden

At sprogpolitik kom på dagsordenen, er ikke overraskende, for i løbet af de sidste årtier har den danske sprogsituation ændret sig væsentligt. Vi har fået mange nye modersmål, herunder store indvandrersprog som tyrkisk, arabisk, urdu og farsi, så Danmark er ikke længere et ensartet sprogsamfund; engelsk breder sig på bekostning af dansk, især i de højere uddannelser og i erhvervslivet; og med overgangen til it-samfundet er kravene til læse- og skrivefærdigheder blevet forøget.

Det var baggrunden for at Dansk Sprognævn tog en række initiativer. I 1998 holdt vi en heldagskonference om engelsk indflydelse på dansk, og året efter udgav vi foredragene fra denne konference i debatbogen *Engelsk eller ikke engelsk? That is the question* (Dansk Sprognævns skrifter 28). I 2001 udkom udredningen *Det danske sprogs status i 90'erne med særligt henblik på domænetab* af seniorforsker Pia Jarvad (Dansk Sprognævn skrifter 32). For at give et fagkyndigt bidrag til den sprogpoltiske forespørgselsdebat der blev holdt i Folketinget 20. marts 2003, udarbejdede Sprognævnet endvidere et forslag til retningslinjer for en dansk sprogpolitik. Dette forslag, der i juni 2003 blev trykt i *Nyt fra Sprognævnet*, sendte vi til kulturministeren, Folketingets kulturudvalg og pressen, og det kom til at præge debatten.

I sin besvarelse af det spørgsmål der var blevet stillet af fire medlemmer af Det Radikale Venstre ("Hvilke konkrete initiativer vil regeringen tage for at styrke og udvikle det danske sprog, så det også i fremtiden kan bevare sin kulturbærende funktion?"), udtalte kulturminister Brian Mikkelsen at han havde nedsat en arbejdsgruppe bestående af repræsentanter for Kulturministeriet, Undervisningsministeriet, Videnskabsministeriet, Dansk Sprognævn, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Litteraturrådet. Arbejdsgruppen, der havde Jørn Lund som formand og mig som medlem, fik til opgave hurtigt at udarbejde et oplæg til en dansk sprogpolitik.

Rapporten udkom 11. september 2003 under titlen *Sprog på spil - et udspil til en dansk sprogpolitik* (Kulturministeriet). Den foreslår ikke sproglig lovgivning men rammebetingelser der kan fastlægges af regering og folketing. Også heri lægges der vægt på at sikre dansk som et komplet sprog og på behovet for at indføre parallelsproglighed dér hvor dansk nu i vidt omfang erstattes af engelsk, især i den akademiske verden og i erhvervslivet.

Sprog på spil indeholder stribevis af anbefalinger, og mange af dem går igen i regeringens sprogpoltiske redegørelse, herunder at dansk skal sikres en placering i de videregående uddannelser som hovedsproget i undervisningen. Men en række af anbefalingerne overlevede ikke, fx at der skulle gives støtte til oversættelse til engelsk af videnskabelige afhandlinger, og at det skulle undersøges hvordan det påvirker mennesker at skifte sprog på deres arbejdsplads.

Signalforvirring

Allerede i april 2004 opstod der imidlertid sprogpoltisk signalforvirring. I en redegørelse til Folketinget fra Undervisningsministeriet og Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling om *Styrket internationalisering af uddannelserne* kunne man læse at regeringen "vil sætte fokus på øget brug af engelsk i de videregående uddannelser med henblik på bl.a. at

tiltrække højt kvalificerede udenlandske studerende og forskere" (s. 12), samt at der i de videregående uddannelser skal "udbydes flere forløb på fremmedsprog, især engelsk" (s. 14). Herefter henvises der ganske vist til den sprogpoltiske redegørelse og til at de fleste uddannelser fortsat vil være forankrede i det danske sprog, men da antallet af engelsksprogede uddannelser og studieforløb i forvejen er stort og stigende, er det svært at se hvordan dansk vil kunne fastholdes som hovedundervisnings sproget samtidig med at man forøger antallet af engelsksprogede uddannelser yderligere.

I et indlæg i Politiken skrev undervisningsministeren, videnskabsministeren og kulturministeren som svar på et læserbrev fra mig om signalforvirringen at en sprogpolitik skulle have både rødder og antenner, og at de havde tillid til at universiteterne selv ville finde frem til den rette balance mellem dansk og engelsk. Det må man håbe de kan, men i så fald kræver det at nogle af de sprogpoltiske planer der allerede nu er fremlagt, revideres. Det gælder sprogpoltikken ved Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole (KVL) hvorefter det primære undervisningsprog inden år 2010 skal være engelsk for alle kandidatuddannelser hvor det er relevant. Da denne politik blev præsenteret og diskuteret ved en konference om parallelsproglighed på universiteterne (Oslo, juni 2004), kom der fra salen spørgsmål om den ikke mere var udtryk for en sproskiftestrategi end en strategi for parallelsproglighed, og om konsekvensen ikke ville være hurtig og effektiv overgang til engelsk.

Valget af undervisningsprog på universiteterne skal vise om regeringens sprogpolitik på dette punkt bliver ført ud i livet. Det er forventeligt at universitetsledere der arbejder på at internationalisere det danske universitetsvæsen, vil vende sig imod dansk som hovedundervisnings sproget, for internationalisering måles gerne i antallet af kurser på engelsk. Det har stor signalværdi at undervise på engelsk, men samtidig er der nu sjældent så mange udlændinge på holdene at det retfærdiggør undervisning på halvgodt engelsk frem for på ordentligt dansk.

Kuldsejler Sveriges sprogpolitik?

Sprogpoltisk har Sverige været et foregangsland. Allerede i 2002 udkom den monumentale parlamentariske betænkning *Mål i mun*. I dette værk, der i begyndelsen var en succes og fik talrige positive høringssvar, blev der fremlagt forslag til en langsigtet sprogpolitik med tre overgribende mål der skulle lovfæstes: Alle skal have ret til sprog (svensk, modersmål, fremmedsprog), svensk skal være et komplet og samfundsbærende sprog, og det offentlige svensk skal være korrekt og velfungerende. Men siden er der kommet grus i maskineriet. Som man kan læse i en artikel i *Svenska Dagbladet* fra 19. oktober 2004 af chefen for det svenske sprognævn Olle Josephson, er rigsdagens behandling af det sprogpoltiske forslag som regeringskancelliet har arbejdet på siden efteråret 2003, blevet udsat i flere omgange. Først hed det foråret 2004, så efteråret 2004 og nu blot at man agter at vende tilbage til sagen.

Ifølge Josephson kan man håbe på at udsættelsen skyldes midlertidig pengemangel, for de ca. 25 millioner kroner det kræver at finansiere sprogpoltikken, er jo ikke småpenge. Men han er bange for at de svenske politikere er blevet ramt af berøringsangst, og at

forslagene i *Mål i mun* simpelthen er for kontroversielle. Blandt dem der kan tænkes at vende sig imod disse forslag, nævner han universitetspolitikere der gør alt for at internationalisere de svenske universiteter, og industripolitikere der forestiller sig at konkurrencekraften på eksportmarkedet står i direkte forhold til antallet af firmaer med engelsk som koncernsprog. Han nævner også at udenrigsforvaltningen bl.a. for at spare nogle tolkemillioner anmoder svenske EU-parlamentarikere om at erklære sig engelsksprogede når de meddeler parlamentet deres sprogprofil.

Josephson vurderer at det svenske sprogsamfund uden en sprogpolitik snart falder sammen:

”Överklassen avskönder sig med sin engelska. Den fattigaste miljonen får varken chansen att använda sina modersmål eller lära sig den svenska de behöver för att hävda sig. Mitemellan står en befolkningsmajoritet som känner sig hotad från två håll. Det blir mycket obehagligt.”

Denne vurdering fra en yderst velorienteret sprogmand kan ikke afvises som skrækpropaganda men virker som en realistisk vurdering af konsekvensen af at tage sprogpolitikken af bordet.

Afslutning

Forslaget til en dansk sprogpolitik der blev fremlagt i *Sprog på spil*, var på nogle områder mindre ambitiøst end det forslag til en svensk sprogpolitik der blev fremlagt i *Mål i mun*, bl.a. fordi lovgivning ikke indgik i det. Det var også mindre detaljeret, for arbejdsgruppen havde fået til opgave at skrive det på nogle få måneder.

Men netop fordi *Sprog på spil* var mindre detaljeret, var chancen for at anbefalingerne kunne virkeliggøres, større. Vi fik faktisk en sprogpolitik i Danmark, og som nævnt blev mange af anbefalingerne fastholdt i regeringens sprogpolitik. Denne er så klar og slagkraftig at det vil være helt ved siden af at affærdige den som tomme ord, og derfor var den 23. januar 2004 en mærkedag.

Mens De læser dette, er den danske sprogpolitik ved at blive ført ud i livet. Det gælder fx styrkelsen af den sproglige dimension i skolernes undervisning i dansk. Og i forbindelse med finanslovsforhandlingerne blev der indgået en bred aftale om at afsætte 12 mio. kr. i perioden 2005 til 2008 til en ekstraordinær indsats for det danske sprog gennem øget samarbejde mellem Dansk Sprognævn og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Det arbejde glæder vi os til at gå i gang med.

Det er nu vigtigt at sprogpolitikken også bliver fulgt i de videregående uddannelser. En prøve på det får vi når Rektorkollegiet på Videnskabsministeriets anmodning snart holder konference om sprogvvalg i universitetsundervisningen. Så vil det vise sig om også denne formulering fra regeringens sprogpolitiske redegørelse (s. 8) bliver omsat til virkelighed:

”Ud fra den betragtning, at de studerende uddannes til at varetage en række ansvarsfulde poster i samfundslivet, er det regeringens holdning, at dansk fortsat sikres en placering i de videregående uddannelser som hovedsproget i undervisningen.”

Niels Davidsen-Nielsen (f. 1937) er professor, dr.phil., formand for Dansk Sprognævn.

Sådan skrev de

Af Vibeke Sandersen

Fra offentlighedens side er der stor opmærksomhed over for de unges beherskelse af skriftsproget. Især kritiseres skolen for deres mangel på stavefærdighed. Hvor galt det står til, kommer imidlertid an på i hvilket perspektiv man ser sagen. I en afhandling der blev forsvaret for den filosofiske doktorgrad i december 2003, har jeg undersøgt en stor samling breve, ca. 3000, skrevet til hjemmet af menige danske soldater i treårskrigen 1848-50, og set i det perspektiv er man mindre rystet over de fejl der begås af nutidens unge. Heraf blev 150 udvalgt til en statistisk baseret stavefærdighedsundersøgelse.

Skoleloven 1814

Soldaterbrevene som sammenligningsgrundlag er særlig interessant fordi de er skrevet af de første generationer af danskere tilhørende almuen som har haft tvungen undervisning ikke bare i læsning, men også i skrivning af modersmålet. Den blev indført med skoleloven 1814, og da de fleste af krigsdeltagerne er født i 1820'erne, har de i alle tilfælde på papiret modtaget undervisning i at skrive dansk. Undertiden har denne undervisning givet været mangelfuld fordi en del ældre lærere i almueskolen ikke selv kunne skrive.

Hvem har ført pennen

Man kan heller ikke være 100 procent sikker på at den der står som afsender af et brev og hvis navn står i underskriften, er den der i virkeligheden har skrevet brevet.

nu kan jeg takke mine Kjære Forældre fordi i har lært mig at læse og skrive vor tongt er det ikke for dem som ikke selv kan skrive hjem, jeg har maatted skrevet for mange di ønsker blot di kunde skrive som jeg, naar jeg saa faaer Brevet færdig, saa gaaer vi ind i Maggetenderiet saa giver di en Kop Kaffe et Brev skriver jeg paa et Par Timer det er men de andre saaver, dette har jeg skrevet paa igaar med men naar jeg skriver for andre saa Bliver di ikke saa Lange

Denne sjællandske husmandssøn har ikke bare skrevet sit eget brev, han skriver også for andre. Og skal man tro ham, så har der været mange som ikke kunne skrive selv. Der er imidlertid ofte bemærkninger i brevene som viser at soldaterne selv har lagt vægt på at fortælle modtageren hvem der har skrevet. Hvad der har afholdt en soldat fra selv at fatte pennen, kan være forskelligt. Nogle får altid andre til at skrive - *i veed io nok at ieg ikke selv kan skrive*, står der i et brev. Andre kan klare det når de har tid nok, og må forklare de skuffede forældre hvorfor et bestemt brev blev skrevet af en kammerat

Det skal ieg siger Eder Hordan det Kom sig for det Vold ieg Kom Hen til Dörrup da Havde Han skreven en Brev for sig sel med Penge i og saa spurte Han mig ad om ieg ikke vilde Have noget af min Penge Snart Hiem saa svarede ieg io det veld ieg gjærne da tiden nu er saa kort og Penge skal Hen strag og du ikke Sel Har tid at Bleve saa veld ieg skrive et Brev for dig og sende dem med mine saadan kom det sig Kjære Forældre

Man kan gætte på at denne jyske smedesøn har haft vanskeligt ved at referere en situation i skriftsprogets mere indirekte form. I sin forklaring gengiver han scenen direkte med replikker i stedet for referat, kammeratens replik endda uden anførende sætning. Hans stavemåder er tilsvarende påvirket af hans jyske talesprog.

Skriftsprogsnormen

De mange afvigelser fra vores skriftsprogsnorm er dog ikke stavfejl alle sammen. Nogle skyldes at man skrev anderledes dengang. Når der står *ieg* og *Hiem* med *i*, skyldes det at man endnu ikke havde gennemført skelnen mellem vokalen *i* og konsonanten *j*. Men nogen synderlig konsekvent staver er vores skribent jo ikke, for samtidig skriver han *Kjære* med *j*.

En anden forskel fra nutidens stavemåder var at man skrev <x> i stedet for <ks>, ikke bare i fremmedord som <Expedition> og <Lexicon>, men også i hjemlige ord som <strax> eller <Buxer>. Det var en konvention som soldaterne kendte, men ikke beherskede. De skrev nemlig ikke som man skulle tro, <straks>, derimod <stragx>. At to lyde [k] + [s] skulle skrives med ét bogstav, var der mange som ikke klarede.

Nu havde vi ikke nogen helt fast retskrivning ved midten af 1800-tallet. En officiel norm fik vi først i 1889. Men de fundamentale principper var man enige om, og de er så identiske med dem vi har i dag, at det har været muligt at beskrive og vurdere en elementær stavefærdighed som soldaternes og relatere den til nutidsmenneskers beherskelse af skriftsprogsnormen.

Dominerende fejltyper

Der blev opstillet en registrant over fejltyper og andre grupperinger af stavfejl der forekom i materialet. Antallet af fejl inden for hver type blev opregnet for at se hvilke slags stavfejl der var de hyppigst forekommende. Den absolutte topscorer var enkeltskrevet for dobbeltskrevet og omvendt dobbeltskrevet for enkeltskrevet konsonant i indlyd i trykstærk stavelse, altså *dobelt* for <dobbelt>, *liger* for <ligger>, *træfer* for <træffer>, *lile* for <lille>, *samen* for <sammen>, *dene* for <denne>, *Taper* for <tapper>, *Troper* for <Tropper>, *desvære* for <desværre> (en meget udbredt fejl), *maate* for <maatte>, *Næter* for <Nætter>, og omvendt *hobber* for <haaber>, *ligge* for <lige>, *sygge* for <syge>, *Hosbetallet* for <Hospitalet>, *stolle paa* for <stole paa>, *timmer* for <Timer>, *Jernbannen* for <Jernbanen>, *vorre* for <vore>, *løsse* for <løse>, *Soldatterlivet* for <Soldatterlivet>. Undertiden er enkeltskrivning for dobbeltskrivning kombineret med fx *g* for <k>, således *Røge* for <rykke> eller *n* for <nd>, fx *Enskjönt* for <endskjönt> eller omvendt: *hend* for <hen>. Af denne type var der 457 fejl, et tal der selvfølgelig kun har interesse i sammenligning med antallet af fejl inden for de andre fejltyper.

forlat og blodt

Næste nummer på scoringslisten er *-t* for *-dt* og omvendt *-dt* for *-t* efter trykstærk vokal. Det samlede antal fejl er her 323, fordelt sådan at de 172 består i udeladelse af det såkaldt stumme *d*, mens der er 151 af hvad man kan betegne som den overkorrekte type. Fejlen *let* for <lidt> (adjektiv) er særlig udbredt. Det modsatte fejlvalg omfatter så

almindelige ord som de possessive pronomener (ejestordene) *midt* for <mit> og *didt* for <dit>. Det tyder på at stavefærdighedsniveauet generelt har været lavt.

di for de

Dette bekræftes af at pronomenet *de* med et fejlantal på 262 er den tredjestørste fejlkilde. Foruden fejltyperne er der nemlig undersøgt en lille gruppe enkeltord som forekommer i samtlige tekster, det drejer sig om ordene <det>, <de>, <vi>, <ikke> og <en>. Den hyppigste fejlstavning er *di*, men der er 29 eksempler på *dig*. Denne sidste må ligesom *dt* for *t*, der er omtalt ovenfor, betragtes som en overkorrekthed. I dette tilfælde skyldes fejlen at flere dialekter havde udpræget svind af det "bløde" *g* efter vokal. Det vidste mange af de skrivende godt og satte derfor *g*'er ind efter vokal, men en del af dem var falske.

e for i

Det er kun vokalfejlen *e* for <i> repræsenterende udtalen kort [e] i trykstærk stavelse der er undersøgt systematisk. Det skyldes at skriftsprogsnormen ikke lå fast på punktet gengivelse af de korte vokaler - stort set bortset fra forholdet *e/i*. Der er for de korte vokalers vedkommende en markant tendens til at udtalt kort *e* gengives med bogstavet <i>. Dette forhold klarer de fleste i dag nærmest automatisk, mange så automatisk at de tror de udtaler *i* i disse ord. Men de uøvede soldater i treårskrigen skrev *i* vid udstrækning fonetisk på dette punkt. De skrev *vel* for <vil> (præsens af verbet <ville>), *leger* for <ligger>, *engen* for <ingen> (pronomen), *ves* for <hvis> (konjunktion og pronomen; om "stumt" *h* se ndf.). De gjorde det i så vid udstrækning at fejlen *e* for <i> med 249 eksempler er nummer 4 på scoringslisten.

n(n) for nd og nd for n(n)

Den femte hyppigste fejltype er *n(n)* for <nd> og omvendt. Den er der 201 eksempler på, og de rammer både midt i ordet, fx *at jeg igjen kunne* for <kunde> *komme*, og i slutningen, fx *man* for <Mand>, men allerhyppigst er den omvendte type *at kunde* for <at kunne> og *mand* for <man> (pronomen). Mange skriver *Lanet* for <Landet> (substantiv). Nogle skriver *en* for <end> (sammenligningskonjunktion) og omvendt *end* for <en> (talord, ubestemt kendeord). Der er en del der skriver *kand* (præsens af <at kunne>). Men det er uvist om det er en overkorrekthed med baggrund i præteritumsformen <de kunde>, der jo nok er den hyppigst forekommende form af dette verbum, eller om noget af forklaringen skal søges i den omstændighed at man langt ned i 1700-tallet faktisk skrev *kand*, så soldaterne kan have set formen i salmebøgerne som de fleste læste i hver søndag.

Det er ikke min mening at opregne og eksemplificere alle 37 fejltyper fra frekvenslisten, men det er hensigten at demonstrere hvilke vanskeligheder med retskrivningen der er fælles for datidens og nutidens almindelige mennesker, og i hvilke henseender de adskiller sig fra hinanden. En passant kan det bemærkes at *l(l)/ld*-fejlene kommer langt nede på listen; det må skyldes at der i dansk er langt flere ord med *n(n)/nd* end med *l(l)/ld*.

Stumt h

I vore dage glemmer usikre stavere det såkaldt stumme *h-* i forlyd foran *v-* og *j-*, og nogle synes at vi burde forenkle retskrivningen og skrive *ves* og *vem* ligesom svenskerne. Så enkelt er det ikke. Er det østdanskerne eller vestdanskerne (jyderne) vi skal indrette retskrivningen efter? I materialet fra midten af 1800-tallet er det øboerne der skriver *jem* for <hjem> og omvendt *hjerres* for <jeres>, og tilsvarende er det øboer (plus tre fra det sydligste Jylland hvor der ligesom i rigsmålet er stumt *h-*) der skriver *ves* og *vem*. Vestdanskerne siger og skriver *hiem* og *normal'>hvem*.

Svind af "blødt" *d* efter vokal

For en nutidslæser er en af de mest påfaldende stavfejl i brevene udeladelse af <*d*> efter vokal og indsættelse af falske (overkorrekte) *d*'er, og det gælder både trykstærk stavelse og optaktstavelse som i *mudsked* for <maaskee> (i dag <måske>) og tryksvag stavelse efter trykstærk som i *det Bæsted* for <det bedste> eller *det første* for <det første>. Ved denne fejltipe er det især overkorrekthederne der dominerer, men selvfølgelig forekommer der også direkte fonetiske fejl som *ymyghed* for <Ydmyghed>. Det svind af "blødt" *d* som disse fejlstavninger er udtryk for, har været meget udbredt i næsten alle danske dialekter, og de skrivende har været bevidste om deres forhold til skriften på dette punkt.

I stillingen efter trykstærk vokal har vi ofte et skrevet <*g*> der repræsenterer spiranten, det "bløde" *g*, i udtalen, dvs. i dag er det nærmest helt forsvundet, så udtaleforskellen på ordene <læger> og <lærer>næsten er forsvundet. I ømålsdialekterne var dette svind allerede en realitet ved midten af 1800-tallet. Det gav anledning til stavfejl som *Kri* for <Krig>, *fær**di* for <færdig> og *Retinog* for <rigtignok>, men også omvendt *fordig* for <fordi>, og som det blev nævnt ovf. under omtalen af pronomenet <de> fejlstavningen *dig* for <de>.

Fordelingen af de to spirantsvind på dialekterne har givet sig et karakteristisk udslag idet øboerne ofte staver det højfrekvente pronomen <vi> *vig*, mens jyderne staver det *vid*. Men også i gammelt sjællandsk havde man som sagt svind af "blødt" *d*, og det afspejles i den halvt fonetiske form med det karakteristiske sjællandske stød på enstavelsesord på vokal: *nud* for <nu>, *id* for <i> og *vid* for <vi>, der ses hos et par sjællandske skribenter.

r-fejl

Stavfejlen +/- *r* forårsaget af et *r* i det pågældende ords stamme er et af de største problemer i nutidens staveindlæring. I verber som *vandre*, *hindre* o.l. kan man ikke høre præsens-*r*'et, og derfor glemmer man det og skriver altså *vi vandre ad den brede vej* eller omvendt *jeg kan ikke forhindre ham i at ryge*. Den direkte fonetiske fejl er langt den hyppigste i vore dage.

Denne fejltipe forekommer også i materialet, men langt nede på frekvenslisten, hvad der til dels skyldes at præsens pluralis i datidens norm endte på *-e* idet verberne havde talbøjning. Det hed derfor rettelig *vi vandre ad den brede vej*, *vi höre*. Af den grund kan man ikke regne den slags pluralisformer for fejl uagtet de fleste af de skrivende ikke overholder brugen af verbal pluralis. Man må nøjes med former som *det vare* (for <det varer>) *længe* og modsat fejlvalg *du vær**er hilset* (optativ) og i et substantiv: *efter Mangel*

udstanden farer, hvor fejlen muligvis ikke ligger i substantivet, men i pronomenet *mangen* der af de skrivende i vid udstrækning anvendes som skriftsprogsformen, højtidelig som den er. Den overkorrekte form ser man også i adjektivet *kære* når der skrives *Kjærer Forældre* - hvad der måske er en tilsigtet pluralisform, man ved aldrig.

Jyske fejl

En anden type af *r*-fejl er forbeholdt de jyske skribenter. Den består i at de i tostavellesord på *-er* erstatter den tryksvage endelse *-er* med *-e*, fx *Min Brode ligge* (for <min Broder ligger>) eller *Manden forlange* (for <Manden forlanger>) eller omvendt (overkorrekt) *han stræber at samler sig nogle Karle*.

Reduktion af tostavellesord med <e> i den tryksvage andenstavelse er også jyske fejltyper, således *sat* for <satte>, *lade dig vid* (for <vide>) eller i lukket stavelse *Fodt* for <faaet> og *godt* for <gaaet> (begge perfektum participium).

Nye fejl med gamle rødder

En stavefejl der består i udeladelse af *-r* efter vokal i optaktstavelse, har grebet om sig i den sidste menneskealder. Det drejer sig om eksempler som *vudere* for <vurdere>, *portion* for <portion>, *Kistine* for <Kirstine> osv. Den slags fejl forekommer allerede i brevene fra treårskrigen. Man finder *Coporalskab* for <Corporalskab>, *transpoteret* for <transporteret>, *Hvodant* for <hvordan> med det jyske *-t*, og *Tonyster* for <Tornyster>. Desuden en række eksempler efter *a*, fx *masere* for <marsere>, *indqvateret* for <indqvarteret>, men dem har man kendt i århundreder.

Der er også spredte eksempler på stavemåder der kan tolkes som udtryk for vokalåbning efter *r*, således *Skrader* for <Skrædder> i navnet *Anders Skrader*, *for Rasten* for <for Resten>, stedsnavnet *Bradholt* for <Bredholt>, *Adraser* for <adresser> (imperativ), *Laserat* for <Lasaret> i navnet *Augustenborg Laserat*. Videre er der den jyske dialektform *omendtrandt* for <omtrent>.

Jeg har overvejet hvordan det kan være gået til at disse stavemåder - og udtaler - har eksisteret i dialekterne, derpå har været forsvundet en tid lang og så er dukket op igen i det 20. århundrede, nu i København hvorfra de har spredt sig til hele landet.

Det er min hypotese at disse former og udtaler, som har været fælles for en række dialekter, med industrialiseringen og vandringen fra land til by har sejret som socialt bestemte udtaler dér, men at den intensiverede skoleundervisning i sidste del af 1800-tallet udøvet af dialekttalende lærere hvis "rigssprogsudtale" følgelig var stærkt bogstavret, har formået at undertrykke disse udtaler på landet, hvor de har ligget latent og derfor har haft mulighed for relativt hurtigt at blive genoplivet da påvirkningen fra København tog fart i det 20. århundrede.

Ingen sociale forskelle i stavefærdighed på landet

Undersøgelsen af soldaternes stavefærdighed blev lagt an mhp. at afgøre om der var socialt betingede forskelle på de skrivendes kompetence. Landbefolkningen kunne deles op i tre stænder eller sociale lag efter boligform, gårdmænd, husmænd der levede af deres jord, og permanente indsiddere. De sidste omfattede først og fremmest daglejere o.a. landarbejdere og enlige kvinder der levede af håndarbejde ("spind og bind"). Man kunne

forestille sig at sønner af gårdmænd generelt befandt sig på et højere niveau end sønner af husmænd og indsiddere. En undersøgelse af rekrutterne fra 1881 har påvist at det forholdt sig således på det tidspunkt. Navnlig hævede de gårdmandssønner der havde været på højskole, sig over gennemsnittet både mht. læse- og skrivefærdighed. Nu var der af gode grunde ingen af deltagerne i krigen 1848-50 der havde gået på højskole. Men der er måske også andre grunde til at det ikke har været muligt at påvise nogen socialt betinget forskel i stavefærdigheden hos de menige soldater i treårskrigen. En forklaring kunne være at de der stavede aller dårligst, slet ikke var i stand til at sætte et brev sammen, så denne gruppe, der evt. kunne have været en socialgruppe, derfor ikke er repræsenteret i materialet. Det kan også have været en medvirkende faktor at de alle gik i den samme landsbyskole, og at de boglige kundskaber endnu ikke var dem der talte mest i agrarsamfundet.

Hvis man er interesseret i grundigere informationer om den mandlige danske befolknings stave- og skrivefærdighed, der også omfatter syntaktiske og stilistiske studier, kan man læse i Vibeke Sandersen: "*Jeg skriver dig til for at lade dig vide*". *Skrivefærdighed og skriftsprog hos menige danske soldater i treårskrigen 1848-50*, bd. I-II (C.A. Reitzels Forlag 2003).

Vibeke Sandersen (f. 1936), dr.phil., seniorforsker ved Dansk Sprognævn

Fornyelse af abonnement på Nyt fra Sprognævnet for 2005

I forbindelse med en større omlægning af vores abonnementssystem vil opkrævningen for 2005 blive forsinket. Vores udenlandske abonnenter får således ikke en giroopkrævning sendt ud sammen med 2004/4, men får sammen med vores øvrige abonnenter en faktura først i det nye år. Vi arbejder samtidig på at give vores abonnenter mulighed for at betale over PBS.

Vi beder om forståelse for evt. skønhedsfejl i adresseangivelsen og modtager gerne rettelser.

Spørgsmål og svar

Tunnel og tunnél

Spørgsmål: Ordet *tunnel* og ordet *tunnél*. På skrift ser de jo ens ud, men hvad er forskellen når trykket ligger på henholdsvis første og sidste stavelse? Er det ikke kun et spørgsmål om udtale, eller er der rent faktisk en betydningsforskel?

Svar: Det ord der staves *tunnel*, betyder ifølge Politikens Store Nye Nudansk Ordbog, 1997, 'en udgravet passage under jorden eller gennem et bjerg'. Traditionelt har de to udtaler af

ordet, *túnnel* (med tryk på første stavelse) og *tunnél* (med tryk på anden stavelse), været opfattet som sociolektale varianter af det samme ord. I Ordbog over det Danske Sprog, bind 24, 1948, angives den neutrale udtale som *túnnel* med tryk på første stavelse, mens udtalen *tunnél* bliver betegnet som "nu i mere folkeligt sprog". En lignende skelnen finder man i Den Store Danske Udtaleordbog, Munksgaard, 1991. Her er *túnnel* både betegnet som den distinkte udtale og som hovedudtale, mens udtalen *tunnél* betegnes dels som lavsprog, dels som højprovinsiel. Sprognævnet har tidligere anbefalet udtalen *tunnel* med tryk på første stavelse (Nyt fra Sprognævnet 1989/1, side 13).

Den lavsproglige variant, *tunnél*, har vundet terræn i de senere årtier. Derfor besluttede man med Retskrivningsordbogens 2. udgave, 1996, at indføre dobbeltform for flertal og bestemt form. Ved siden af de traditionelle *tunnelen* og *tunneler* fik vi derfor *tunnellen* og *tunneller* som afspejler den "nye" udtale med tryk på anden stavelse (Nyt fra Sprognævnet 1996/4, side 3).

Med den seneste udgave af Nudansk Ordbog, Nudansk Ordbog med etymologi, 2. udg., 2001, er der imidlertid sket en ændring i tolkningen af udtalen af *tunnel*. Hvor de to udtaler tidligere opfattedes som udtalevarianter af det samme ord, så tillægger NDO 2001 de to udtaler hver sin betydning og rubricerer dem som to forskellige ord.

Túnnel med tryk på første stavelse betyder ifølge NDO 2001 'en udgravet passage under jorden eller gennem et bjerg'. Der gives en række eksempler, bl.a.: *Toget kørte gennem en mørk tunnel, banen er ført i en tunnel gennem bjerget, en tunnel vil forbedre trafikken mellem landsdelene, en tunnel under havet, bore en tunnel samt sammensætningerne tunnelbyggeri, tunnelføring, jernbanetunnel, vejttunnel.*

Tunnél betyder ifølge samme ordbog 'en vejunderføring under en jernbane eller anden vej'; som synonym anføres *viadukt*. Der gives eksemplet *Vejen førtes under jernbanen gennem en tunnél* og sammensætningen *jernbanetunnél*.

Det ser ud til at *længden* er den væsentligste forskel på de to betydninger. *Tunnelen* er længere end *tunnellen*. Faktisk er det tilsyneladende et kendetegn ved *tunneller* at man kan se fra den ene ende til den anden. Det er derfor heller ikke overraskende at den billedlige brug af *tunnel* i fodbold (når man spiller bolden mellem modstanderens ben) så vidt vi ved, kun kan udtales med tryk på anden stavelse. *Tunnellen* her er jo netop kendetegnet ved at være meget kort.

I dagligsproget er særligt parret *jernbanetúnnel/jernbanetunnél* interessant. Hvor de altså tidligere var to forskellige udtaler af den samme betegnelse for en vejunderføring, så får de med den nye skelnen klart forskellige betydninger, en betydningsforskel som ikke afspejles i skriften. En *jernbanetúnnel* er en udboret tunnel som toget kører i, fx Storebæltstunnelen; en *jernbanetunnél* derimod er en sti under banelegemet på en station eller en viadukt hvor en vej føres under jernbanesporet.

Om denne nye skelnen på udtalningsniveau stemmer overens med hvordan ordene faktisk bliver brugt, er det vanskeligt at afgøre: Sprognævnets ordsamling indeholder jo først og fremmest skriftligt materiale og kan derfor dårligt afgøre spørgsmålet. Redaktionen af Den

Danske Ordbog, der er under udgivelse, oplyser at de, i lighed med tidligere udgaver af NDO, opfører *túnnel/tunnél* som ét ord med to udtaler, den almindelige *túnnel* og en lavsproglig *tunnél*. Vores to nyeste deskriptive ordbøger, NDO 2001 og DDO, er altså ikke enige om hvorvidt *túnnel* og *tunnél* er ét eller to ord. Endelig tyder en rundspørge blandt Sprognævnets ansatte på at kun de alleryngste kender og bruger den nye skelnen.

Det ville være interessant at høre hvordan Nyt fra Sprognævnets læsere opfatter de to udtaler: 1) Har De to udtaler af *tunnel*? Hvis, ja, hvad betyder så *túnnel*? og hvad betyder *tunnél*? 2) Hvis De har én udtale, så anfør om De siger *túnnel* eller *tunnél*. Opgiv venligst alder og opvækststed. Vi bringer så resultatet af denne rundspørge i et senere nummer af tidsskriftet.

JT

Marokkopude eller rokokopude

Spørgsmål: Vi er nogle kolleger der har en lille sag vi gerne vil have afgjort: Den runde læderpude mange har stående i deres stuer, hedder den en *marokkopude* eller en *rokokopude*? Vi er delt i to lige store lejre.

Svar: I Gyldendals Dansk Fremmedordbog, 2. udgave, 2. oplag, 2002, står om ordet *marokkopude* at det er en 'stor pude til at lægge på gulvet og sidde på'. *Marokkopude* står herudover også i Retskrivningsordbogen, 3. udgave, 2001, i Pia Jarvads Nye Ord 1955-1998, 1999, og i det kommende fjerde bind af Den Danske Ordbog. I de sidstnævnte to værker dateres *marokkopude* i øvrigt til 1962.

Rokokopude står derimod ikke i nogen af de ordbøger eller opslagsværker vi har adgang til. Men *rokokopude* er en ret udbredt betegnelse for den store pude i læder. Vi har fundet en del forekomster af *rokokopude* på internettet og i avisdatabasen Infomedia, og vi får ofte dette spørgsmål i Sprognævnets svartjeneste (første gang i 1994). De to udtryk eksisterer altså i dag side om side, selvom *marokkopude* sandsynligvis har været det oprindelige udtryk.

Betegnelsen *marokkopude* kommer formentlig af at der er tale om læderpuder som ofte er importeret fra Marokko. Derimod er det lidt af en gåde hvordan betegnelsen *rokokopude* er opstået.

Rokoko er 'en europæisk stilperiode inden for arkitektur og kunst der var fremherskende i 1700-tallet mellem barok og nyklassicisme, og som kendetegnes ved svungne linjer, snirklet ornamentik og lyse pastelfarver' (Politikens Nudansk Ordbog med etymologi, 2. udgave, 2001). Den omtalte pude kan ikke just beskyldes for at være udformet i rokokostil. Hvis man alligevel skal prøve at forklare hvordan betegnelsen *rokokopude* er opstået, kan det dels tænkes at bunde i den lydlig lighed mellem *rokoko* og *marokko*, dels kan det skyldes at vi har ord som *rokokobord*, *rokokomøbel* og *rokokostol*, så hvorfor ikke også *rokokopude*? Der er jo ingen møbelstil der hedder *marokko*.

Herudover findes en faktor som uden tvivl har fremmet udbredelsen af *rokokopude*, hvis

ikke den ligefrem har været årsagen til denne betegnelse. Det drejer sig om den danske ungdomsfilm *Zappa* fra 1983. Filmen er baseret på romanen af samme navn fra 1977 skrevet af forfatteren Bjarne Reuter, der sammen med filmens instruktør Bille August også har skrevet filmmanuskriptet. I filmen (episoden er ikke med i bogen) vinder en af hovedpersonerne, drengen Mulle, en læderpude, og Mulle omtaler den stolt som sin *rokokopude*. Betegnelsen *rokokopude* bruges altså i filmen *Zappa*, og dette faktum bliver ofte brugt som forsvar af dem der kalder puden for *rokokopude*. Men der bliver *også* sagt *marokkopude* i filmen! Manuskriptforfatterne har altså været bevidste om at der fandtes to betegnelser - eller de har opfundet *rokokopude* til lejligheden. Et tegn på at de to betegnelser eksisterede forud for filmen (og altså således kun er taget op, ikke opfundet) er at en af vores spørgere kan berette om at de i hans familie skulle have brugt betegnelsen *rokokopude* i begyndelsen af 60'erne.

Under alle omstændigheder har forfatterne brugt de to varianter til at karakterisere personerne i filmen, og det er således sandsynligvis ikke tilfældigt at det er den kiksede arbejderdreng Mulle der siger *rokokopude*, mens det er den smarte overklassedreng Steen der siger *marokkopude*. Man kan tolke det sådan at Mulle ikke er klar over hvad den korrekte betegnelse er.

Denne spidsfindige måde at karakterisere filmens personer på er af en eller anden grund gået i glemmebogen eller druknet i resten af den fremragende films replikker og persontegninger - og den store læderpude har fået sig et nyt navn, *rokokopude*.

Tidligere var altså *marokkopude* sandsynligvis det korrekte, men i dag må vi konstatere at *marokkopude* har fået konkurrence af *rokokopude*.

MR

Fantasillioner og mulliarder

Spørgsmål: Findes talordene *trilliard*, *kvadrilliard* og *kvintilliard* på dansk, og hvad dækker de over? Jeg ved at man har anerkendt *billiard* som et ettal efterfulgt af 15 nuller, men jeg er i tvivl om de tre nævnte.

Svar: I Nudansk Ordbog med etymologi, 2. udg., 2001, finder man talordene *million*, *billion* og *trillion* med endelsen *-ion*, og *milliard*, *billiard* og *trilliard* med endelsen *-iard*. Ud over disse har Dansk Fremmedordbog, 2. udg., 2. oplag, Gyldendal, 2002, *kvadrillion*, *kvintillion*, *seksillion*, *septillion* og *octillion*, mens Munksgaards Matematisk Leksikon, 1994, fortsætter *-iard*-rækken op til *septilliard*.

Talordene med endelsen *-ion* er dannet som "million i n'te potens" hvor præfikset angiver "n". Fx er en *billion* lig "en million i anden potens = 10^{12} ", og en *trillion* lig "en million i tredje potens = 10^{18} ". Denne række kan principielt fortsættes i hvert fald til *dodekallion* (en million i tolvte potens = 10^{72}), idet *dodeka* vist er det største præfiks vi almindeligvis bruger - fx i *dodekaeder* 'tolvkantet rumlig figur'.

Talordene med endelsen *-iard* er dannet som "tusind gange det tilsvarende talord med -

ion". En *milliard* er altså tusind millioner = 10^9 , en *billiard* er tusind billioner = 10^{15} , og en *trilliard* er tusind trillioner, 10^{21} . Denne talrække kunne ligeledes fortsættes op til i hvert fald *dodekalliard* = 10^{75} . Men det er altså ikke lykkedes os at finde belæg i ordbøgerne på tal større end *octillion*, et ettal med 48 nuller efter.

Når man kaster sig ud i at benævne de store tal, er det dog værd at vide at andre sprog, bl.a. amerikansk-engelsk, bruger ordene anderledes end dansk.

Det der på dansk hedder en *milliard*, hedder på amerikansk *billion*, den danske *billion* hedder på amerikansk *trillion*, og det der på amerikansk hedder en *quadrillion*, svarer til det danske *trilliard*. Denne forvirring fremkommer fordi den amerikanske talrække ikke indeholder talord med *-iard*, og den amerikanske talrække med *-ion* er derfor forskubbet i forhold til den danske. De amerikanske talord kan dannes som "tusind gange tusind i n'te" hvor præfikset angiver "n". En amerikansk *billion* er altså "1000 gange $1000^2 = 10^9$ ", og en amerikansk *trillion* er "1000 gange $1000^3 = 10^{12}$ " osv.

NB: Overskriftens talord, *fantasillioner* og *mulliarder*, er hentet fra den sproglige kreativitetens forpost og medtaget for at vise at *-ion* og *-iard* er yderst produktive på dansk. *Fantasillion* kan man finde hos Anders And (onkel Joakim ejer if. Disney.dk 27 fantasillioner, 12 multiplioner, 11 trillioner, 27 milliarder, 19 millioner kroner og 25 øre). *Mulliard* kan man finde i tale- og uformelt skriftsprog, fx: "En film kan godt være god selvom den ikke sælger en mulliard billetter". Det er formentlig dannet som en humoristisk sammensætning af *multi* og *milliard*.

Både *fantasillion* og *mulliard* dækker over ikke nærmere definerede, ufatteligt store tal - tal der sprænger rammerne for vores almindelige talsystem.

JT

Flegne og flejne

Spørgsmål: I min omgangskreds har vi i flere år anvendt udtrykket *flejne ud* som fx i sætningen *hun flejnede fuldstændig ud da hun ikke magtede opgaven*. Men hvad kommer det egentlig af, og er det bare os der bruger det? Jeg er også i tvivl om stavemåden.

Svar: Vi kender godt udtrykket *flejne ud*, og det er ikke bare jer der bruger det. Udtrykket anvendes nok fortrinsvis af unge mennesker, og endnu har det ikke fundet vej til ordbøgerne. I vores ordsamling har vi derimod enkelte forekomster (også med stavemåden *flegne* og både med og uden *ud*), og på internettet og i forskellige tekstdatabaser kan man ligeledes støde på eksempler:

Hun var også med til at følge pigen hjem, da hun en dag var blevet skubbet voldsomt ind i en mur. "Hendes mor "flejnede" helt ud, men det kan jeg godt forstå," mumler Lenda (Jyllands-Posten 9.4.1999)

Men én gang blev jeg så bustet, og mine forældre flegnede totalt! De forbød mig at se ham og alt muligt. Da jeg så satte i med et stortuderer, forbarmede de sig lidt og jeg fik så lov at se ham alligevel

(www.chilinet.dk/always/dominika_readarticle.asp?articleId=4096 , dateret 27.5.2001)

Jeg var simpelthen så morgensur. Det var helt vildt overdrevet. Min mor var bare A-menneske, og hun snakkede og snakkede og snakkede om morgenen. Jeg kunne flegne helt ud som en bombe, hvis folk snakkede til mig tidligt om morgenen (B.T. 8.6.2002)

Lige så snart hun ser en butiksansat så flejner hun, det må være en sygdom eller noget lign. (www.haderkunder.dk/?side=vishistorie.php&nr=981 , dateret 23.12.2003)

Af eksemplerne fremgår det at *flegne* (eller *flejne*) bruges i betydningen 'flippe ud, gå amok, blive (meget) vred, te sig' eller lignende.

Oprindelsen til udtrykket er det straks sværere at sige noget om. I dialekterne er substantivet *flejn* (eller *flen* eller *flæn*) velkendt. Det har flere betydninger. Ømålsordbogen (bd. 4, 1998) nævner fx 'kløftet kvist eller gren (fx til slangebøsse)', 'tand eller gren på greb, fork, gaffel e.l.' og 'tavs, indesluttet, lidt sær person'. Ordbogen kender desuden verbet *flene*, der dels kan betyde 'bøje udad og nedad' (om horn på ko), dels 'flække, revne på langs' (om halmstrå, tagrør o.l.), og verbet *fline* (eller *flejne* eller *fløjne*), der dels kan betyde 'tude, flæbe', dels 'smile grinende (drillende eller hånligt), grine fnisende eller ondskabsfuldt'. Det er dog ikke umiddelbart oplagt at *flejne ud* skulle være afledt af nogen af disse dialektord.

De ældste eksempler vi kender på *flegne ud*, er forholdsvis nye (jf. ovenfor), og oprindelsen til udtrykket skal derfor nok snarere søges i mere ungdommeligt og slangpræget sprog. Nærmere kan vi desværre ikke komme det, men hvis der skulle være læsere der har et bud på hvor udtrykket stammer fra, hører vi meget gerne fra dem.

Indtil videre må det kunne forsvares at skrive både *flejne* og *flegne*. Vi hælder dog mest til stavemåden *flegne* (jf. *regne*, *tegne*, *segne*, *blegne* osv.)

JNJ

Janteloven - en gang til

En læser har gjort os opmærksom på at der i Munksgaards Dansk-Tysk Ordbog, 1991, findes et forsøg på at oversætte begrebet *jantelov* til tysk som ikke ligger så langt fra de engelske og franske gengivelser, nemlig *das Prinzip: Glaube nicht, dass du wer bist*.

Vi takker for rettelsen som vi hermed delagtiggør vores læsere i.